

## Ekološki pokreti u Jugoslaviji Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991.

Zoran Oštrić

Zelena akcija Zagreb, Zagreb

### Sažetak

Razmatrajući ekološki pokret u bivšoj Jugoslaviji, autor razlikuje tri razdoblja: (1) pokušaj osnivanja pokreta početkom 70-tih godina i kasnije opadanje; (2) kriza legitimnosti sistema i pojava ekološkog pokreta sredinom 80-tih; (3) pokušaj ujedinjavanja i pojava zelenih stranki krajem 80-tih i početkom 90-tih godina.

Ekološke borbe autor razmatra kao sukob "svijeta života" i sistema, pri čemu polazi od analitičke definicije Alberta Meluccija: društveni pokret je oblik kolektivne akcije zasnovan na solidarnosti, koji unosi konflikt i ruši limite sistema unutar kojeg se akcija zbiva.

Naročit značaj u sklopu ekološkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji imao je vrlo jak i masovan antinuklearni pokret.

Treba razlikovati spontane lokalne proteste i samoorganiziranje građana od spontanišćkih ekoloških skupina koje zastupaju alternativne vrijednosti i načela djelovanja.

Krizom političkog sistema ekološki pokret ne uspijeva se, osim u Sloveniji, organizirati u značajnu društvenu i političku snagu. Dominacija uže političkih i državotvornih tema stavlja ga na marginu. Sredinom 70-tih godina sistem uspijeva suzbiti spontanu ekološku akciju, ali desetak godina kasnije to više nije u stanju. Ekološki pokret pridonio je rušenju sistema, ali odnos sukobljenih strana nije se bitno promijenio. To je najvidljivije u slučaju nuklearne energije.

**Ključne riječi:** antinuklearni pokret, društveni sukobi, društveni pokret, ekološki pokret, zeleni

### UVODNE NAPOMENE

#### Problem metode

Prihvaćajući se ove teme, autor se nalazi u nezahvalnom položaju da analizira događaje u kojima u posljednjih pet godina i sam intenzivno sudjeluje. Prednost tog položaja jest poznavanje teme iz osobnog iskustva i kontakata s aktivistima iz svih dijelova bivše Jugoslavije. Valjan uvid u zbivanja ne bi se mogao dobiti samim pregledom malobrojnih dokumenata. Problem je subjektivnost koju je nemoguće izbjeći.

Promjenom političkog sustava tijekom godine 1990, te raspadom Jugoslavije 1991, jedno razdoblje je završeno. U ekološkom pokretu nastupilo je zatišje, ali sve dileme koje su se javljale i u kojima je i autor sudjelovao i opredjeljivao se i dalje su aktualne. Ovaj članak treba shvatiti kao izvještaj o nastojanjima da se vlastito djelovanje cjelovito sagleda.

U raspravama među aktivistima i teoretičarima pojavljuje se dvojba: može li se u Jugoslaviji uopće govoriti o postojanju ekološkog pokreta, ili je riječ samo o nizu protesta, akcija i inicijativa? Smatramo da se može govoriti barem o nizu lokalnih ekoloških pokreta.

Pri tome polazimo od "analitičke definicije" Alberta Meluccija: društveni pokret je oblik kolektivne akcije zasnovan na **solidarnosti** (sposobnosti aktera da dijele kolektivni identitet) koji unosi **konflikt** (sukob dvaju aktera za kontrolu nad resursima), lomeći **limite sistema** unutar kojeg se akcija zbiva (Melucci, 1984). Društveni pokreti su oblik borbe **svijeta života** protiv porobljivačkih težnji **sistema (poretka)**.

Ova definicija primjenljiva je na ekološke sukobe u Jugoslaviji 80-tih godina, iako nije riječ o "post-političkim" pokretima kao u razvijenim zemljama liberalne demokracije, nego prije o "pred-političkim". Oni izražavaju društveni konflikt i pridonose rušenju limita sistema nakon čega se tek stvaraju uvjeti za odvajanje posebnog područja političkog.

## Periodizacija

O nastanku ekološkog pokreta može se govoriti sredinom osamdesetih godina. Ne treba zaboraviti "predigru" koja se zbila početkom sedamdesetih.

Moguće je razlikovati tri razdoblja:

- 1) Pokušaji početkom 70-tih i kasnije opadanje;
- 2) Sredina 80-tih: kriza legitimnosti sistema i pojava ekološkog pokreta;
- 3) Kraj 80-tih i početak 90-tih: pokušaji ujedinjavanja, osnivanje zelenih stranki.

U skladu s time, ovaj rad podijeljen je na tri poglavlja.

Ekološki pokret u Sloveniji dobio je 80-tih godina izuzetnu snagu i značaj. Zato će mu biti posvećena naročita pozornost.

## 1. POKUŠAJI POČETKOM 70-TIH I KASNIJE OPADANJE

### 1.1 Pokušaj osnivanja ekološkog pokreta 1971-1973.

Jugoslavija je primjereno brzo reagirala na pojavu svjetske ekološke krize. Već godine 1971. u petogodišnjem planu razvoja SFRJ navodi se:

"Rešavanje problema kvaliteta čovekove sredine tretiraće se i kao bitan element životnog standarda. (...) Ekonomskim merama i odgovarajućim propisima podstićaće se uvođenje takve tehnologije koja nije štetna za čovekovu sredinu." (Jović, 1973:34-35).

Iste je godine u Herceg Novom održana *IV. međunarodna konferencija "Nauka i društvo"* s temom *Nauka, čovek i njegova okolina*. To je ujedno bila pripremna konferencija za Konferenciju OUN-a o problemima čovjekove okoline u Stokholmu godine 1972.

Niz pojedinaца u svim dijelovima zemlje prihvaća nove ideje i pokreće inicijative za zaštitu okoliša. One, naravno, idu kroz "institucije sistema", ali na različite načine: u Srbiji i u Bosni i Hercegovini prvenstveno kroz *Pokret gorana* (Pokret gorana Srbije 1960-1980, 1981), u Hrvatskoj kroz *Savez omladine*, a u Sloveniji osnivanjem *Skupnosti za varstvo okolja* (kasnije *Zveza društva za varstvo okolja - ZVOS*); (Kraigher, 1987).

Inicijative su imale širok odjek i ubrzo dolazi do ujedinjavanja. Početkom veljače godine 1973. održana je u Beogradu osnivačka skupština *Jugoslavenskog saveta za zaštitu i unapređenje čovekove okoline*. Skup je bio impresivan i obuhvatio je sve postojeće "društvene subjekte" koji imaju bilo kakve veze s problemima okoliša, od Saveznog izvršnog vijeća do Saveza speleologa i Saveza pionira. Kao izaslanik predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita, koji je bio pokrovitelj osnivačke skupštine, govorio je Edvard Kardelj.

U Programu se savjet naziva "društvenim pokretom", a Statut ga određuje kao "federaciju društvenih tela, organizacija i interesnih zajednica (saveta, zajednica, udruženja, komisija i sl.) koja se u republikama i pokrajinama SFRJ sveobuhvatno bave zaštitom i unapređivanjem čovekove okoline" (Prelog, 1973:192). Karakter pokreta ističe i Kardelj:

"Trebalo pozdraviti činjenicu što se kod nas – uz akciju organa društvene zajednice – pojavio i pokret građana za brigu o čovjekovoj prirodnoj sredini. Treba pozdraviti činjenicu što su se spontano pojavila društva koja na dobrovoljnoj osnovi okupljaju građane iz svih slojeva društva." (Prelog, 1973:15).

Na pobudu *Savjeta*, u Ustav SFRJ unesena je odredba o pravu na zdravu životnu okolinu. Pokrenut je časopis *Čovek i životna sredina*, koji objavljuje mnoge zanimljive stručne priloge. Sljedećih godina razvija se znanstvena i stručna aktivnost u ekologiji i zaštiti okoliša; naročito treba istaknuti četiri konferencije o zaštiti Jadrana (1974, 1979, 1984. i 1989. godine). Prijedlozi, apeli i protesti znanstvenika i stručnjaka ostaju u pravilu bez odjeka u široj javnosti i bez utjecaja na donošenje razvojnih odluka.<sup>1</sup>

## 1.2 Pobjeda sistema

Osnutak *Savjeta* bio je možda posljednji proplamsaj stvaralačkih inicijativa u socijalističkoj Jugoslaviji. Politički obračuni početkom sedamdesetih značili su kraj razdoblja inovacija i rušenja dogme, započetog privrednom reformom godine 1965. Kodificiranje sistema samoupravnog socijalizma značilo je trijumf poretka nad svijetom života. *Savjet* je postao jedna od brojnih birokratiziranih institucija izgubljenih u delegatskim labirintima; umjesto barem formalno samostalne institucije ubrzo postaje sekcija SSRN. **Sistem** je već sredinom 70-tih "pojeo" **pokret**, tako da će ponovna pojava pojma "društveni pokret" izazvati sablazan.<sup>2</sup> Povremeni spontani protesti građana zbog zagađivanja<sup>3</sup> dočekivani su ideološkim optužbama, medijskom blokadom i inimiziranjem da se problemi rješavaju u "institucijama sistema. Sprečavanjem samoorganiziranja građana i autonomnog povezivanja raznih inicijativa i protesta, sistem uspješno sprečava "subverzivnost ekologije", koju ističe Rudi Supek:

1 Stručnjaci koji su ukazivali na promašenost lociranja koksare u Bakarskom zaljevu izolirani su, nakon čega nije bilo teško zavarati lokalno stanovništvo obećanjima o čistoj tehnologiji. Ta je shema često uspješno primjenjivana.

2 Velik otpor izazvalo je spominjanje samoupravljanja kao društvenog pokreta, a ne samo sistema, u "sociološkom separatu" Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije godine 1983 (vidi intervju S. Bolčića, DANAS od 5.07.1983)

3 U Kaknju godine 1979. oko 2500 ljudi demonstrira zbog zagađivanja iz *Tvornice cementa*, rudnika ugljena i termoelektrane. U Zaječaru je godine 1980. 750 građana potpisalo peticiju sa zahtjevom da *Fabrika kristala* ugradi filtere. Prema sudjelovanju stručnjaka i umiješnoj medijskoj kampanji značajna je *Akcija za Botanički vrt* koju su organizirali Ivana Radić i Zlatko Uzelac u Zagrebu godine 1981. U sprečavanju plana o gradnji ceste koja bi presjekla Botanički vrt priredena je hapening, izložba, anketa među građanima, niz napisa u novinama itd.



"Nevolja je ekologije u tome što jedno pitanje povlači za sobom drugo, pa kad je čovjek povjerovao da je našao rješenje za jedno, drugo mu odmah pokazuje da je ono samo djelomično i da zavisi, u stvari, od rješenja drugoga. I tako dalje; pa se od nevine preporuke da se stave filteri na tvorničke dimnjake vrlo brzo dolazi do pitanja što zapravo ovi dimnjaci proizvode, čemu proizvodi u tvornicama služe i kakvi bi proizvodi bolje odgovarali ljudima." (Supek, 1978:210-211).

Oficijelna samoupravna ideologija brzo je apsolvirala ekološke teme i ekološkičke ideje, ne ulazeći u dublje teorijske rasprave. I "oficijelna" društvena znanost ostaje u zadanim okvirima (Marković, 1986; Todorović, 1983). Kao samorazumljiva ponavljala se ideološka ocjena koju je dao Kardelj u govoru na osnutku *Savjeta*: sistem samoupravnog socijalizma riješit će problem "granica rasta", koji ne mogu riješiti oba velika konkurentna sistema; zato je svako zalaganje za ograničavanje rasta reakcionarno. Rastući ekološki problemi objašnjavaju se time što svijest radnih ljudi nije dovoljno razvijena ili što sistem nije "zaživio".

Bitne razvojne i investicijske odluke 70-tih godina donošene su bez imalo brige o ekološkim kriterijima. Proklamirani stavovi o tome da "zaštita i unapređivanje čovjekovog okoliša mora postati integralan dio ukupnog planiranja društvenog razvoja", naknadno su "nakalemljeni" na izrazito antiekološku razvojnu strategiju. U sistemu "samoupravnog dogovaranja", u nedostatku pravne prisile, investitori i njihovi politički zaštitnici lako su se "dogovarali" oko izbjegavanja propisa o zaštiti okoliša (vidi npr. Krašovec, 1983).

Slovenija već u to vrijeme pokazuje određene specifičnosti. Već sredinom 70-tih osnovan je *Republički komitet za zaštitu okoliša*.<sup>4</sup> Iako nije izmakla trendu birokratizacije, ZVOS je djelovala uspješnije od svojih pandana u ostalim republikama. Postupno sazrijevaju teoretičari i aktivisti koji o problemima okoliša i odnosa društva prema njemu razmišljaju nedogmatski, pragmatično i multidisciplinarno. To će doći do izražaja 80-tih godina.

## 2. SREDINA 80-TIH: KRIZA LEGITIMNOSTI SISTEMA I POJAVA EKOLOŠKOG POKRETA

Razdoblje od početka 70-tih do sredine 80-tih godina obilježeno je "paralizom" društvenih energija. Tek rastućom neefikasnošću i narušenom legitimnošću sistema pojavljuju se sredinom 80-tih nove građanske akcije "odozdo". Više vrsta spontanih akcija javlja se istodobno.

Vukašin Pavlović dovodi u vezu val štrajkova i pojavu novih društvenih pokreta. Tako su, prema njegovim riječima, štrajkovi rudara i antinuklearni pokret istodobno istakli problem energetske politike Jugoslavije (Pavlović, 1987:151-152).

Ljubomir Kljakić smatra da su antinuklearni pokret i "pokret za građanska prava i slobode Srba i Crnogoraca na Kosovu" prema opredjeljenju podjednako antitotalitarni i demokratski, te "nedvosmisleno potvrđuju bitnu opredeljenost svojih pripadnika za socijalno-demokratsku i socijalističko-samoupravnu alternativu" (Kljakić, 1986). Teza je očito problematična, ali je točno da sistem jednako reagira na sve spontane inicijative.

4 Isto ministarstvo osnovano je u Srbiji tek godine 1989. U Hrvatskoj, nakon izbora 1990, nova vlada uporno odbija brojne slične inicijative. Zahvaljujući očitom narušavanju stranačke stege među zastupnicima vladajuće stranke, Sabor krajem prosinca 1990. donosi odluku da treba osnovati zasebno Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja. Do danas odluka nije provedena.

